ESP VA CLIL YONDASHUVLARI ASOSIDA IQTISODIY TERMINLARNI O'QITISH SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Djamalutdinova Barno Ramizitdinovna
Xalqaro Nordik universiti "Chet tillar" kafedrasi katta o'qituvchisi
Email: djamalutdinovabarno@gmail.com
https://orcid.org/0009-0004-1141-9867
DOI:https://doi.org/10.5281/zenodo.23906654

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalarida iqtisodiyot yo'nalishi talabalariga ingliz tilidagi iqtisodiy terminlarni o'rgatish samaradorligini oshirish masalalari yoritilgan. Xususan, English for Specific Purposes (ESP) va Content and Language Integrated Learning (CLIL) yondashuvlarining nazariy-metodik imkoniyatlari, ularni iqtisodiy ta'lim jarayoniga tatbiq etish xususiyatlari tahlil qilingan. Iqtisodiy terminlarni o'zlashtirishda kontekstual o'qitish, kasbiy matnlar bilan ishlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, interfaol topshiriqlar va kommunikativ mashqlarning ahamiyati asoslab berilgan. Shuningdek, iqtisodiy terminologik kompetensiyani shakllantirishga xizmat qiluvchi amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. ESP, CLIL, iqtisodiy terminologiya, kasbiy ingliz tili, terminologik kompetensiya, integratsiyalashgan ta'lim, kommunikativ kompetensiya, iqtisodiy ta'lim, interfaol metodlar.

Bugungi globallashuv va xalqaro iqtisodiy munosabatlarning jadallashuvi sharoitida xorijiy tillarni, xususan, ingliz tilini kasbiy faoliyat bilan uyg'un holda o'rgatish ta'lim tizimining muhim vazifalaridan biriga aylanmoqda. Xalqaro savdo, investitsiya, moliya, bank ishi, marketing va tadbirkorlik sohalarida ingliz tilidagi axborot manbalaridan foydalanish zarurati ortib borayotgani iqtisodiyot yo'nalishida tahsil olayotgan talabalardan nafaqat umumiy til bilimlarini, balki maxsus iqtisodiy terminologiyani ham puxta egallashni talab etadi.

Iqtisodiy terminlar muayyan fan sohasi mazmunini ifodalovchi, aniq tushunchalar va jarayonlarni tavsiflovchi maxsus leksik birliklardir. Masalan, inflation (inflyatsiya), investment (investitsiya), revenue (daromad), expenditure (xarajat), supply (taklif), demand (talab), profitability (rentabellik), gross domestic product (yalpi ichki mahsulot) kabi tushunchalar iqtisodiy muloqotning asosiy leksik qatlamini tashkil etadi.

Mazkur terminlarni o'rganish jarayonida talabalar ko'pincha ularning tarjimasini bilish bilan cheklanib qoladilar. Biroq terminning mazmunini anglash, uni tegishli iqtisodiy vaziyatda qo'llash, boshqa tushunchalar bilan bog'lash va kasbiy muloqotda to'g'ri ishlatish alohida kompetensiyani talab qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, ESP va CLIL yondashuvlarini birgalikda qo'llash iqtisodiy terminlarni o'qitishning mazmuni va metodikasini takomillashtirish imkonini beradi.

1. ESP yondashuvining iqtisodiy terminlarni o'qitishdagi o'rni

ESP (English for Specific Purposes) — muayyan kasbiy yoki akademik ehtiyojlarga yo'naltirilgan ingliz tilini o'qitish yondashuvidir. Ushbu yondashuvning asosiy xususiyati ta'lim mazmunini o'rganuvchilarning kelajakdagi kasbiy faoliyati va kommunikativ ehtiyojlariga muvofiq tashkil etishdan iborat.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Hutchinson va Waters tomonidan ishlab chiqilgan ESP konsepsiyasida ta'lim jarayonini o'rganuvchilarning ehtiyojlariga asoslangan holda tashkil etish muhim metodologik tamoyil sifatida qaraladi.

Iqtisodiyot yo'nalishida ESP yondashuvini qo'llashda o'quv materiallari talabalar egallayotgan mutaxassislikka mos ravishda tanlanishi lozim. Masalan, moliya yo'nalishidagi talabalar uchun banking, credit, interest rate, financial statement kabi terminlar muhim bo'lsa, marketing yo'nalishida branding, consumer behaviour, target market, advertising kabi terminlarni o'zlashtirish ustuvor hisoblanadi.

ESP asosida iqtisodiy terminlarni o'rgatish quyidagi bosqichlarda tashkil etilishi mumkin:

Birinchi bosqich — ehtiyojlarni aniqlash. Bunda talabalarning mutaxassisligi, mavjud til bilimlari va kelajakdagi kasbiy faoliyatida ingliz tilidan foydalanish ehtiyojlari o'rganiladi.

Ikkinchi bosqich — terminologik materiallarni tanlash. Tanlangan terminlar iqtisodiyotning tegishli yo'nalishlari, kasbiy matnlar va amaliy vaziyatlar bilan bog'liq bo'lishi kerak.

Uchinchi bosqich — terminlarning mazmunini o'zlashtirish. Bu jarayonda terminlarning tarjimasi, ta'rifi, grammatik xususiyatlari, sinonimlari va boshqa iqtisodiy tushunchalar bilan aloqasi o'rganiladi.

To'rtinchi bosqich — kommunikativ qo'llash. Talabalar yangi terminlardan foydalanib, iqtisodiy vaziyatlarni tavsiflaydi, savollarga javob beradi, qisqa tahliliy matnlar yozadi va taqdimotlar tayyorlaydi.

Mazkur ketma-ketlik terminlarni oddiy yodlashdan ularni kasbiy faoliyatda mustaqil qo'llash darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

2. CLIL yondashuvi va iqtisodiy ta'lim integratsiyasi

CLIL (Content and Language Integrated Learning) — fan mazmuni va xorijiy tilni o'zaro integratsiyalashgan holda o'qitish metodikasidir. Ushbu yondashuvda talaba bir vaqtning o'zida muayyan fan bo'yicha bilimlarini rivojlantiradi hamda shu bilimlarni xorijiy tilda ifodalashni o'rganadi.

Coyle, Hood va Marsh tomonidan asoslangan CLIL metodikasida ta'lim jarayoni to'rtta asosiy tarkibiy qism — 4C modeli orqali izohlanadi:

1. Content (mazmun) — iqtisodiy bilim va tushunchalarni o'zlashtirish.
2. Communication (muloqot) — iqtisodiy mazmunni ingliz tilida ifodalash.
3. Cognition (tafakkur) — tahlil qilish, taqqoslash, xulosa chiqarish va muammolarni hal etish.
4. Culture (madaniyat) — turli mamlakatlarning iqtisodiy tajribasi va biznes madaniyatini anglash.

Ushbu model iqtisodiy terminlarni o'qitishda alohida ahamiyatga ega. Chunki iqtisodiy tushunchalar faqat lug'aviy birlik sifatida emas, balki muayyan iqtisodiy jarayonlarning tarkibiy qismi sifatida o'zlashtiriladi.

Masalan, talabalar "Inflation and its impact on the economy" mavzusini o'rganish jarayonida inflation, purchasing power, price level, monetary policy kabi terminlar bilan tanishadilar. Shu bilan birga, inflyatsiyaning sabablari, uning aholining xarid qobiliyatiga ta'siri va davlatning iqtisodiy siyosati haqida ingliz tilida fikr yuritadilar.

Bunday mashg'ulotlarda til o'rganish fan mazmunini o'zlashtirishdan ajratilmaydi. Natijada talaba terminning nafaqat lug'aviy ma'nosini, balki iqtisodiy mazmunini ham anglaydi.

3. ESP va CLIL yondashuvlarini uyg'unlashtirishning metodik imkoniyatlari

ESP va CLIL yondashuvlari bir-birini to'ldiruvchi metodik xususiyatlarga ega. ESP talabalarning kasbiy til ehtiyojlariga yo'nalgan bo'lsa, CLIL fan mazmuni va tilni birgalikda o'zlashtirishga asoslanadi.

Ularni uyg'unlashtirish orqali iqtisodiy terminlarni o'qitishda quyidagi metodik imkoniyatlardan foydalanish mumkin:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Kontekstual o'qitish metodi. Yangi terminlar alohida so'z sifatida emas, balki iqtisodiy mazmunni ifodalovchi gaplar va matnlar tarkibida o'rgatiladi. Masalan, "The company increased its investment to expand production" jumlasi orqali investment terminining mazmuni va qo'llanish holati tushuntiriladi.

Keys-stadi metodi. Talabalarga muayyan iqtisodiy vaziyat taqdim etiladi. Masalan, korxona xarajatlarining ortishi va daromadning kamayishi bilan bog'liq muammo beriladi. Talabalar vaziyatni tahlil qilib, cost, revenue, profit, loss, financial management kabi terminlardan foydalanib, yechim taklif qiladilar.

Loyiha metodi. Talabalar kichik guruhlarda iqtisodiy mavzudagi loyihalarni tayyorlaydilar. Masalan, "Developing a Small Business" loyihasi doirasida biznes-reja, boshlang'ich kapital, xarajatlar, daromad va foyda tushunchalarini ingliz tilida izohlaydilar.

Terminologik xaritalar metodi. Iqtisodiy terminlar o'zaro mazmuniy aloqalar asosida guruhlanadi. Masalan, "Banking" mavzusi doirasida deposit, loan, interest, credit, account va transaction terminlari yagona sxemaga joylashtiriladi. Bu usul terminlar o'rtasidagi semantik munosabatlarni anglashga yordam beradi.

Rolli o'yinlar metodi. Talabalar bank xodimi va mijoz, tadbirkor va investor, sotuvchi va xaridor kabi rollarni bajaradilar. Muloqot jarayonida iqtisodiy terminlardan tabiiy foydalanish imkoniyati yaratiladi.

4. Iqtisodiy terminlarni o'zlashtirishda kontekst va kommunikativ faoliyatning ahamiyati

Iqtisodiy terminlarning muhim xususiyatlaridan biri shundaki, ayrim leksik birliklar umumiy ingliz tilida boshqa, iqtisodiy nutqda esa maxsus ma'noda qo'llanadi.

Masalan, "capital" so'zi umumiy tilda bosh yoki katta harf bilan bog'liq ma'nolarda ishlatilishi mumkin, iqtisodiyotda esa kapital, ishlab chiqarish va investitsiya faoliyatida foydalaniladigan resurslarni anglatadi. "Market" so'zi oddiy muloqotda bozor joyini ifodalasa, iqtisodiy kontekstda talab va taklif munosabatlari shakllanadigan iqtisodiy tizimni anglatadi.

Shu sababli terminlarni faqat tarjima orqali o'rgatish yetarli emas. Ularning qo'llanish doirasi, mazmuniy xususiyatlari va boshqa terminlar bilan birikishi ham tushuntirilishi zarur.

Bunda quyidagi mashqlar samarali hisoblanadi:

- terminlarga ingliz tilida qisqa ta'rif berish;
- terminlarni tegishli iqtisodiy kategoriyalar bilan bog'lash;
- iqtisodiy matnlardan yangi terminlarni aniqlash;
- terminlar ishtirokida mustaqil gaplar tuzish;
- iqtisodiy grafik va jadvallarni ingliz tilida izohlash;
- iqtisodiy muammolar yuzasidan guruhiy munozaralar tashkil etish.

Masalan, talabalar "Supply and Demand" mavzusini o'rganishda talab va taklifning o'zgarishini grafik orqali tahlil qiladilar. Keyin ushbu jarayonni ingliz tilida izohlaydilar. Bunda price, demand, supply, equilibrium va quantity kabi terminlar amaliy vaziyatda qo'llanadi.

Bunday faoliyat talabalarning iqtisodiy fikrlashini va xorijiy tilda kasbiy muloqot qilish qobiliyatini birgalikda rivojlantirishga yo'naltiriladi.

5. Iqtisodiy terminlarni o'qitish samaradorligini oshirishning amaliy modeli

ESP va CLIL yondashuvlari asosida iqtisodiy terminlarni o'qitish samaradorligini oshirish uchun bosqichma-bosqich metodik modeldan foydalanish maqsadga muvofiq.

Mazkur model quyidagi tarkibiy qismlarni qamrab oladi:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

Diagnostik bosqich. Talabalarning dastlabki ingliz tili bilimlari, iqtisodiy terminlarni tushunish darajasi va kasbiy ehtiyojlari aniqlanadi.

Mazmuniy bosqich. Iqtisodiyot yo‘nalishlariga mos terminologik materiallar tanlanadi. Ular iqtisodiy matnlar, amaliy misollar, diagrammalar va kasbiy vaziyatlar bilan boyitiladi.

Integratsion bosqich. Iqtisodiy fan mazmuni ingliz tili bilan uyg‘unlashtiriladi. Talabalar iqtisodiy jarayonlarni o‘rganish bilan birga tegishli terminlarni ingliz tilida qo‘llashga o‘rgatiladi.

Amaliy-kommunikativ bosqich. Keys-stadi, loyiha, rolli o‘yin, taqdimot va munozara kabi faoliyat turlari tashkil etiladi.

Baholash bosqichi. Talabalarning terminlarni tanish, tushunish, izohlash va mustaqil nutqda qo‘llash ko‘nikmalari baholanadi.

Baholashda faqat terminlarning tarjimasini bilish emas, balki ularni kasbiy vaziyatlarda to‘g‘ri ishlatish ham asosiy mezon sifatida olinishi lozim.

Buning uchun quyidagi mezonlardan foydalanish mumkin:

- terminning ma’nosini to‘g‘ri tushunish;
- terminni tegishli kontekstda qo‘llash;
- iqtisodiy mazmunni ingliz tilida izohlash;
- terminlar o‘rtasidagi munosabatlarni aniqlash;
- kasbiy muloqotda terminologik aniqlikka rioya qilish.

Shuningdek, raqamli ta’lim vositalaridan foydalanish ham metodik jarayonni boyitadi. Elektron lug‘atlar, terminologik kartochkalar, interfaol testlar, onlayn taqdimotlar va iqtisodiy ma’lumotlar bazalari talabalarning mustaqil ishlash imkoniyatlarini kengaytiradi.

Bunda o‘qituvchining vazifasi faqat yangi terminlarni tushuntirishdan iborat bo‘lmay, balki talabalarning ularni mustaqil izlash, tahlil qilish va amaliyotda qo‘llash faoliyatini tashkil etishdan ham iborat bo‘ladi.

6. ESP va CLIL asosida ta’limni tashkil etishda uchraydigan muammolar va ularning yechimlari

Mazkur yondashuvlarni amaliyotga tatbiq etishda ayrim metodik qiyinchiliklar kuzatilishi mumkin.

Birinchidan, talabalarning ingliz tilini bilish darajasi turlicha bo‘lishi mumkin. Bu holat iqtisodiy mazmunni xorijiy tilda o‘zlashtirish jarayonini murakkablashtiradi. Muammoni hal etish uchun topshiriqlar murakkablik darajasiga ko‘ra tabaqalashtirilishi, boshlang‘ich bosqichda terminlarning sodda ta’riflari va namunaviy gaplardan foydalanilishi zarur.

Ikkinchidan, iqtisodiy terminlarning ayrimlari murakkab mazmun va ko‘p komponentli tuzilishga ega. Bunday terminlarni o‘rgatishda ularning tarkibiy qismlari, ma’nosi va qo‘llanish xususiyatlarini alohida tahlil qilish maqsadga muvofiq.

Uchinchidan, ayrim mashg‘ulotlarda til va fan mazmuni o‘rtasidagi muvozanatni saqlash qiyinlashadi. Bunda o‘qituvchi dars maqsadini oldindan belgilashi, iqtisodiy mazmunni tushuntirish bilan bir qatorda, asosiy terminologik birliklarni ham mustahkamlashi lozim.

To‘rtinchidan, autentik o‘quv materiallarining yetishmasligi muayyan cheklovlarni yuzaga keltiradi. Bu muammoni bartaraf etish uchun xalqaro iqtisodiy tashkilotlar materiallari, moliyaviy hisobotlar, iqtisodiy yangiliklar va kasbiy matnlardan maqsadli foydalanish mumkin.

Shunday qilib, ESP va CLIL yondashuvlarining uyg‘unligi iqtisodiy terminlarni o‘rgatish jarayonini kasbiy ehtiyojlar, fan mazmuni va kommunikativ faoliyat bilan bog‘lashga imkon beradi.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

XULOSA

ESP va CLIL yondashuvlari asosida iqtisodiy terminlarni o‘qitish zamonaviy oliy ta’lim tizimida kasbiy xorijiy til kompetensiyasini rivojlantirishning istiqbolli metodik yo‘nalishlaridan biridir.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, iqtisodiy terminlarni samarali o‘zlashtirish faqat ularning tarjimasini yodlash bilan cheklanmasligi kerak. Talabalar terminlarning mazmunini tushunishi, ularni iqtisodiy jarayonlar bilan bog‘lashi va kasbiy muloqotda mustaqil qo‘llay olishi zarur.

ESP yondashuvi ta’lim mazmunini talabalarning kasbiy ehtiyojlariga moslashtirsa, CLIL yondashuvi fan mazmuni va til kompetensiyasini yagona o‘quv jarayonida shakllantirishga xizmat qiladi. Ularning o‘zaro uyg‘unligi kontekstual o‘qitish, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, loyiha faoliyati va kommunikativ mashqlarni samarali tashkil etish imkonini beradi.

Tadqiqot doirasida quyidagi metodik xulosalarga kelindi:

1. Iqtisodiy terminlarni o‘qitishda talabalar ehtiyojlarini aniqlash va kasbiy yo‘nalishga mos materiallarni tanlash muhim ahamiyatga ega.
2. Terminlarni kontekst asosida o‘rgatish ularning mazmunini chuqurroq anglash va amaliy qo‘llashga yordam beradi.
3. ESP va CLIL yondashuvlarini integratsiyalash iqtisodiy bilimlar hamda ingliz tilidagi kommunikativ kompetensiyani birgalikda rivojlantirish imkonini beradi.
4. Keys-stadi, loyiha, rolli o‘yinlar va terminologik xaritalar iqtisodiy terminlarni faol o‘zlashtirishga yo‘naltirilgan metodik vositalar hisoblanadi.
5. Talabalar bilimini baholashda terminlarni eslab qolish bilan birga ularni real kasbiy vaziyatlarda to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmalariga ham e’tibor qaratish lozim.

Umuman olganda, ESP va CLIL yondashuvlariga asoslangan integratsiyalashgan ta’lim metodikasi iqtisodiyot yo‘nalishi talabalarining terminologik bilimlarini mustahkamlash, kasbiy nutqini rivojlantirish va xalqaro iqtisodiy axborot muhitida samarali faoliyat yuritishga tayyorlash uchun muhim pedagogik imkoniyatlarni yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Hutchinson, T., Waters, A. English for Specific Purposes: A Learning-Centred Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987.
2. Dudley-Evans, T., St John, M. J. Developments in English for Specific Purposes: A Multi-Disciplinary Approach. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
3. Coyle, D., Hood, P., Marsh, D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
4. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. 2nd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2013.
5. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. 3rd edition. – Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
6. Ellis, R. Task-Based Language Learning and Teaching. – Oxford: Oxford University Press, 2003.
7. Charteris-Black, J. Metaphor and Vocabulary Teaching in ESP Economics // English for Specific Purposes. – 2000. – Vol. 19, Issue 2. – P. 149–165.
8. Coxhead, A. Vocabulary and ESP // The Handbook of English for Specific Purposes. – 2013. – P. 114–132.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

9. Tursunova, U. A. Integrating English Language Instruction with Economic Discourse: Pedagogical Approaches for Economics Students // International Journal of Pedagogics. – 2024. – Vol. 04, Issue 10. – P. 80–85.
10. Balcı, E., Çomoğlu, İ. Economics Keyword Lists: A Comparative Corpus Study for ESP // Focus on ELT Journal. – 2022. DOI: 10.14744/felt.2022.4.3.3.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.